

Tożsamość europejska w kryzysie – stan badań i perspektywy dalszego rozwoju

Wprowadzenie

Unia Europejska i jej kraje członkowskie przechodzą poważny kryzys. Efekty krachu finansowego roku 2008 są ciągle odczuwalne w gospodarkach europejskich. Narastają problemy gospodarcze, wzrasta bezrobocie, ubóstwo i nierówności społeczne. Wszystko to poważnie osłabia poczucie bezpieczeństwa milionów obywateli Europy. Rośnie niezadowolenie społeczne i brak zaufania do elit politycznych, co skutkuje też wzrostem popularności środowisk prawicowych i nacjonalistycznych. W takich warunkach rozwój zbiorowej tożsamości i solidarności Europejczyków został poważnie spowolniony. Wyniki referendum w sprawie Brexitu dały wielu środowiskom podstawy do kwestionowania dotychczasowego kształtu Unii Europejskiej oraz nadały argumentom eurosceptyków nowy impet. Wydaje się, że sama Unia Europejska przyczynia się do tego negatywnego scenariusza. Tak było, gdy ignorowała głos obywateli podczas wdrażania drakońskich reform w Grecji i tak jest, kiedy nie może osiągnąć zgody w sprawie wsparcia dla uchodźców. Ostatnio także nieprzejednana wobec obaw wielu państw członkowskich postawa Komisji Europejskiej w związku z podpisaniem umowy handlowej z Kanadą (CETA) staje się kolejnym przykładem erozji wzajemnego zaufania, które wiązało obywateli Europy w budowaniu integracji.

W krajach „nowej Unii” – takich jak Polska i Węgry, gdzie jeszcze 10 lat temu poparcie dla integracji było wysokie, zwyciężyły kwestionujące wcześniejsze przemiany ugrupowania prawicowe. W dyskursie publicznym coraz częściej pojawiają się wypowiedzi ksenofobiczne i rasistowskie. Zwrot ku konserwatywnym i prawicowym poglądom widoczny jest również poza Europą Środkowo-Wschodnią. Le Pen odnosi sukcesy we

*Dr Anna M. Ostrowska – Centrum Europejskie Uniwersytetu Warszawskiego.

Francji, Hofer w Austrii, rasistowskie ataki i wzrost nacjonalizmu mają miejsce w Anglii, skrajna prawica umacnia się również w krajach takich, jak Niemcy. Jest to świadectwo radykalnego odwrócenia się obywateli krajów członkowskich od wspólnej identyfikacji europejskiej i zwrot ku dobrze ugruntowanym i „bezpiecznym” tożsamościom narodowym i lokalnym.

Krajobraz badań nad tożsamością europejską

Literatura poświęcona tematyce tożsamości europejskiej jest niezwykle obszerna. Pomimo tego nawet stosunkowo pobieżny jej przegląd prowadzi do interesujących wniosków. Po pierwsze, ma ona charakter interdyscyplinarny, choć przeprowadzone czy omawiane badania niezbyt często nabudowują się na sobie wzajemnie. Raczej skupiają się na próbie zbudowania katalogu sposobów mierzenia wiedzy na temat Europy, uczestnictwa w sprawach europejskich, poglądach na temat Europy czy też jej postrzeganiu¹.

Przeгляд badań, który zostanie tu przedstawiony, odnosi się głównie do empirycznych badań nad tożsamością zbiorową, a szczególnie tych, które dotyczą w niewielkim jedynie stopniu zagadnień związanych z tożsamościami zbiorowymi w odniesieniu do ich kulturowych, historycznych, politycznych czy też prawnych uwarunkowań. Spowodowane jest to pewną ukrytą czy też ulotną tendencją polegającą na przyjmowaniu w opisie i interpretacji danych empirycznych jednej z dwóch odrębnych logik, które możemy określić odpowiednio jako model „kulturalistyczny” i model „strukturalistyczny”. Obie są bardzo dobrze ugruntowane w teoriach dotyczących tożsamości. Różnica polega na tym, że jedna skupia się na sferze symbolicznej i komunikatach, podczas gdy druga kładzie nacisk na praktyki.

Pierwszy model (kulturalistyczny) traktuje tożsamość jako bezpośredni wynik wyeksponowania jednostki na symbole o specyficznej zawartości, narracje i informacje. Drugi (strukturalistyczny) zakłada, że tożsamość jest efektem oddziaływań społeczno-przestrzennych, w których nie ma odniesień do samej tożsamości. Pierwszy jest logocentryczny, podczas gdy drugi jest democentryczny i topocentryczny. W szczególności warto skupić uwagę na drugim modelu i na mniej rozwiniętej tradycji badawczej, która bada skutki praktyk transnarodowych. Ma on oczywiście ograniczenia, ale ma też potencjał wyjaśniania dynamiki tworzenia tożsamości europejskiej.

¹ A. Favell, *Europe's Identity Problem*, „West European Politics”, nr 28(5)/2005.

W tym mniejszym obszarze należy rozróżnić badania dotyczące zawartości tożsamości („Czym jest Europa w umysłach ludzi?”) i te dotyczące formowania się tożsamości („Co sprawia, że ludzie czują się Europejczykami?”)². Szczególnie interesujące wydaje się zbadanie tej drugiej grupy zagadnień. Jej tematem przewodnim jest tożsamość europejska jako psychosocjologiczny lub społeczno-polityczny proces, który powoduje przywiązanie obywateli do przestrzeni europejskiej czy też wspólnoty politycznej określonej przez zakres integracji.

Prezentowany tutaj materiał jest podzielony na trzy części. Po pierwsze, przedstawione zostaną dwa modele eksplanacyjne – kulturalistyczny i strukturalistyczny, które, jak wspomniano, leżą u podstaw badań nad tożsamością europejską. Przeanalizowane zostaną teoretyczne założenia obecne w obu z nich. Po drugie, zarysowane zostaną wzory identyfikacji, które wynikają z omawianych modeli, oraz krytycznie zrewidowana literatura powstała w odniesieniu do tych wzorców. Szczególna uwaga zostanie zwrócona na te badania, które przyjmują model strukturalistyczny, ponieważ takich ujęć bardzo brakuje. Po trzecie wreszcie, omówione zostaną perspektywy bardziej wyrafinowanego użycia modelu strukturalistycznego i warunki, dzięki którym jego moc wyjaśniania może być sprawdzona (szczególnie wobec modelu kulturalistycznego).

Skąd pochodzą identyfikacje zbiorowe? Ujęcie kulturalistyczne i strukturalistyczne

W socjologii istnieje wiodąca tradycja, która łączy powstawanie tożsamości zbiorowych z faktem, iż jednostki znajdują się pod wpływem znaczących komunikatów, które mają wpływ na formowanie wspólnych

² To, co stanowi treść tożsamości europejskiej, jest określane różnie w różnych badaniach: „frames” (J. Díez Medrano, *Framing Europe: Attitudes to European Integration in Germany, Spain, and the United Kingdom*, Princeton University Press, Princeton 2003), „meanings” (S. Grundy, L. Jamieson, *European Identities: From Absent-Minded Citizens to Passionate Europeans*, „Sociology”, nr 41(4)/2007), „discourses” (U.H. Meinhof, *Europe Viewed from Below: Agents, Victims and the Threat of the Other*, w: *Transnational Identities: Becoming European in the EU*, red. R.K. Herrmann, M. Risse, B. Brewer, Rowman & Littlefield, Lanham 2004), „reactions” (S. Duchesne, E. Frazer, F. Haegel, V. van Ingelgom, *Overlooking Europe: Citizens’ Reaction to European Integration Compared*, Macmillan, Basingstoke 2013) czy też „positioning” (J. White, *Thematization and Collective Positioning in Everyday Political Talk*, „British Journal of Political Science”, nr 39(4)/2009). Większość z tych badań należy do nurtu konstruktywistycznego w ramach studiów nad Unią Europejską, jak zauważył to Checkel (J. Checkel, *Constructivism and EU Politics*, w: *Handbook of European Union Politics*, red. K.-E. Jørgensen, M.A. Pollack, B. Rosamom, Sage, London 2007).

im wartości. Jest to często określane mianem socjalizacji. Dzieje się tak w dzieciństwie, kiedy ów wpływ wynika ze słów rodziców, lub na późniejszych etapach cyklu życia: przez nauczycieli, rówieśników, książki i dyskursy medialne. Jest to dominujące w literaturze przedmiotu podejście do socjalizacji jako „socjalizacji politycznej” (jak ten obszar badań jest – precyzyjniej – nazywany) i ma swe źródła w socjologicznej recepcji psychoanalizy.

Rozwijając tę kluczową ideę w zastosowaniu do polityki, wielu amerykańskich i europejskich uczonych doszło do wniosku, że poglądy i przywiązanie polityczne ma trzy poziomy – wspólnota (np. naród), reżim (np. demokracja) oraz podmioty polityczne (np. partie polityczne)³. Nakierowanie jednostki na każdy z tych poziomów rozwija się kolejno, wraz z biegiem czasu od wczesnych lat życia do starości⁴. Chociaż początkowe badania nad socjalizacją polityczną koncentrowały się na dzieciństwie i okresie dojrzewania, przekonanie, że polityczna tożsamość może zostać przekształcona w ciągu późniejszego życia, zaczęło zyskiwać coraz większe znaczenie. Taka zmiana podejścia wynikała z trudności w wyjaśnieniu, dlaczego jednostki zmieniają swoje polityczne przekonania. Nie wynika to przecież jedynie ze zmiany pokoleniowej, a jeśli nawet tak by było, to ciągle problem zmiany pozostaje niewyjaśniony⁵.

Wprowadzenie do badań nad tożsamościami politycznymi pojęcia „socjalizacji wtórnej” otworzyło drogę bardziej adekwatnym wyjaśnieniom o charakterze konstruktywistycznym i zwróciło uwagę badaczy na dorobek socjolingwistyki⁶. Nie zagłębiając się w szczegóły tych badań, należy jednak podkreślić, że otworzyły one perspektywy interpretacji postaw politycznych. Warto skupić się nad założeniami zawartymi w tym typie badań, a w szczególności na twierdzeniu, że to symbole najczęściej kierowane za pośrednictwem komunikatów głosowych i kształtują tożsamości zbiorowe.

Takie tożsamości są zjawiskami kulturowymi tworzonymi, a następnie reprodukowanymi i przekazywanymi w przestrzeni i czasie na mocy działania samej kultury. Ta tradycja badawcza zakłada, że dyskurs (logos) kształtuje tożsamość. Zatem nawet jeśli zasady działania socjalizacji politycznej nie są w owych badaniach zbyt często poruszane, to znajdują

³ R.E. Dawson, K. Prewitt, *Political Socialization*, Little & Brown, Boston 1969, s. 96 i nast.

⁴ F. Greenstein, *Children and Politics*, Yale University Press, New Haven 1965.

⁵ D. Marsh, *Political Socialization: The Implicit Assumptions Questioned*, „British Journal of Political Science”, nr 1(4)/1971.

⁶ Ibidem.

się one u podstaw większości badań nad tożsamością europejską⁷. Można więc ogólnie nazwać to podejście mianem „kulturalistycznego modelu tożsamości zbiorowej”.

W tym samym czasie, gdy pojęcie socjalizacji politycznej zajęło prominentne miejsce w konceptualizacjach socjologii empirycznej (lata 1950–1960), w psychologii społecznej procesy identyfikacji były studiowane innymi (głównie eksperymentalnymi) metodami ze znacznie silniejszym naciskiem na dynamikę relacjonalną. Skupiono się na kontaktach w małych grupach i ich wpływie na postawy indywidualne. Dziesiątki czy nawet setki badań terenowych oraz laboratoryjnych dowiodły, że przynależność do grupy (bycie w grupie) jest nieprzeparte nawet wtedy, gdy uczestnik jest tymczasowy lub gdy jest zmuszony do bycia w niej albo manipulowany⁸.

Badania tego trendu przyniosły ze sobą ważną ideę związaną z pojęciem (lecz przeciw i zjawiskiem) poczucia przynależności do szerszej wspólnoty. Ujmują one w bardziej syntetyczny sposób wzajemne związki (*demos*) oraz dzielenie wspólnej przestrzeni (*topos*) i to, jak kształtują tożsamości. Można stwierdzić, że znaleziska eksperymentalnej psychologii społecznej odnoszące się do wzorów zachowań obecnych na mikropoziomie stały się uszczegółowieniem „strukturalistycznego modelu tożsamości zbiorowej”, który w ogólniejszej postaci był już obecny u dwóch klasyków myśli społecznej: Karola Marksa i Georga Simmla. Warto podkreślić, że idee tych myślicieli są niemal zawsze (i niemal zawsze dyskretnie) wplątane w późniejszy dorobek teoretyków tożsamości.

Oryginalne poglądy Marksa odnoszące się do tożsamości zbiorowych są dobrze znane i wymagają jedynie krótkiego przypomnienia⁹. Jego głównym punktem odniesienia są klasy społeczne. W języku Marksa jedyną znaczącą tożsamością zbiorową jest ta wynikająca ze świadomości klasowej. Żadna inna możliwa tożsamość nie jest trwała, będąc tylko fałszy-

⁷ Warto zwrócić uwagę na bardzo dobre opracowanie J. Checkel, *International Institutions and Socialization in Europe*, „International Organization”, nr 59(4)/2005, w którym teoria socjalizacji jest ujęta przekrojowo.

⁸ Przegląd badań tego nurtu w: T.F. Pettigrew, *Intergroup Contact Theory*, „Annual Review of Psychology”, nr 49(1)/1998.

⁹ Kwestia świadomości klasowej jest szczegółowo omówiona w: E.O. Wright, *Classes*, Verso, London 1985, s. 243 i nast. Już jeden z pierwszych badaczy tożsamości europejskiej (M. Kohli, *The Battlegrounds of European Identity*, „European Societies”, nr 2(2)/2000, s. 113–137) zwrócił uwagę, że socjologiczne badania tożsamości zbiorowych kontynuują podstawy teoretyczne ustanowione przez Marksa w odniesieniu do klasy. Źródła badań nad tożsamością zbiorową w klasycznej socjologii są omawiane także przez Cerulo (K.A. Cerulo, *Identity Construction: New Issues, New Directions*, „Annual Review of Sociology”, nr 23(1)/1997).

wą, tymczasową i zwykle zmanipulowaną ideologią skazaną na zniknięcie w pyłe bitewnym walki klasowej. Dla Marksa nie liczy się zawartość tożsamości, lecz raczej warunki, które powodują poczucie jedności wewnątrz klas społecznych. Niestety, Marks zmarł przed opracowaniem rozdziału o klasach społecznych w jego *opus magnum* – *Kapitale*. Jednakże interpretatorzy Marksa, charakteryzujący się socjologicznym temperamentem, szczegółowo określili te warunki¹⁰. W skrócie, pierwszym podstawowym warunkiem jest fizyczna bliskość i łatwość spotkania – które, jak wskazał Marks, są generowane i wzmacniane przez miejsce pracy w warunkach przejścia od społeczeństwa rolniczego do przemysłowego. Drugim warunkiem jest zrozumienie wspólnoty interesów poprzez stowarzyszenie się, co w końcu doprowadzi do klasowo uwarunkowanego działania zbiorowego.

Nawet jeśli czasami wymienia się więcej warunków (także w związku z Weberowskimi poglądami na temat wyłonienia się „klas dla siebie”)¹¹, to wymienione czynniki strukturalne są wystarczające do wywołania tożsamości klasowej. Powyższy model powstawania tożsamości subiektywnej bardzo jasno wypływa z ujęcia klasowego. Jeśli porzucimy jego rewolucyjny charakter i kontekst, może nam on posłużyć do tłumaczenia powstawania tożsamości zbiorowych w getcie, w koloniach, w jednoczeniu narodu, a w końcu – co jest tu najbardziej interesujące – we wspólnotach ponadnarodowych.

Wkład Simmla do strukturalistycznego wyjaśniania tożsamości zbiorowych polega na nacisku, jaki kładł na przestrzenne zapętlenia relacji społecznych. Kluczowym zagadnieniem jego eseju pt. *Space and the Spatial Ordering of Society* jest psychologiczna nieobecność przestrzeni, w których występują znaczące interakcje. Współobecność w „naładowanych” emocjonalnie miejscach powoduje, że te miejsca nabierają szczególnej jakości i naznaczają jednostkową pamięć i tożsamość. Simmel kładzie silny nacisk na znaczenie takich przestrzennych „kamieni węgielnych”, na których jednostki utrwalają spójne więzi. Siły, które promieniają z takich centrów – twierdzi Simmel – budzą także świadomość przynależności¹².

Wyprowadzone z badań klasyków socjologii wnioski mogą posłużyć do ściślejszego oddzielenia kulturalistycznego rozumienia tożsamości od

¹⁰ J. Elster, *An Introduction to Karl Marx*, Cambridge University Press, Cambridge 1986, s. 129 i nast.

¹¹ M. Weber, *From Max Weber: Essays in Sociology*, Routledge, London 1998 [1948], s. 184, a później też A. Giddens, *The Class Structure of Advanced Societies*, Hutchinson, London 1973.

¹² G. Simmel, *Sociology. Inquiries into the Construction of Social Forms*, Brill, Leiden 2009 [1908].

strukturalistycznego ujęcia tego zagadnienia. „Kulturalizm” przyjmuje, że postawy są formowane w drodze internalizacji pozyskanych znaczeń. „Strukturalizm” kładzie nacisk na sprawczą siłę relacji między elementami w systemie lub też właściwości strukturyzowania tych relacji¹³. Z jednej strony proces tworzenia tożsamości jest traktowany jako mechanizm wewnątrz kulturowy, z drugiej strony staje się produktem ubocznym pewnych konfiguracji interakcji społecznych. Kluczowa różnica między kulturalistycznymi i strukturalistycznymi sposobami wyjaśniania tożsamości zbiorowych leży w wyborze czynników, które je warunkują: wpływ znaczących informacji (dyskursy i symbole) czy też zaangażowanie w usytuowane przestrzennie związki (niezależnie od ich określonej zawartości).

Należy podkreślić, że kulturalistyczne i strukturalistyczne modele tożsamości zbiorowej nie wykluczają się wzajemnie. W przypadku Europy mogą one działać równocześnie, a nawet „łączyć siły” w długotrwałych procesach europeizacji społeczeństw narodowych¹⁴. Mimo tego faktu prowadzone badania przyjmują albo jeden, albo drugi model teoretycznego ujęcia tożsamości. Co więcej, nigdy nie przebadano, który z nich ma więcej siły heurystycznej. Takie czysto empiryczne pytanie nie istnieje w dostępnych badaniach. Co więcej, oba modele prowadzą do innego ujmowania różnych faz cyklu życia jednostki. Jeśli jednostka jest wyeksponowana na „europeizujące komunikaty” od wczesnych lat swego życia, to zostaje zaktywizowana pewna nierefleksyjna, socjopsychologiczna dynamika właściwa dla socjalizacji pierwotnej. W wieku dorosłym proces ten jest raczej mediowany przez inne, luźniejsze emocjonalnie czynniki socjalizujące. Są to przede wszystkim media, i w związku z tym będziemy mówić o socjalizacji wtórnej (czy nawet perswazji), która oferuje znacznie większą przestrzeń do dokonywania własnych wyborów i refleksyjnego przyjmowania tożsamości. Strukturalistyczny sposób formowania tożsamości działa przez behawioralne nabywanie skłonności do wchodzenia w szersze europejskie interakcje od wczesnego wieku (coś, co za Bourdieu moglibyśmy nazwać habitusem) i prowadzi do większego zainteresowania takimi interakcjami na późniejszych etapach życia.

Niestety, studia dotyczące związku między socjalizacją w rodzinie i poczuciem europejskości nie były i nie są prowadzone. Przeprowadzono stosunkowo nieliczne studia nad różnicami narodowymi w przekazywaniu

¹³ M. Schneider, *Structuralism*, w: *The Blackwell Encyclopedia of Sociology*, red. G. Ritzer, Blackwell, Malden MA 2007, s. 4856.

¹⁴ Rozwinięcie też w: J.M. Acuff, *Spectacle and Space in the Creation of Premodern and Modern Politics: Toward a Mixed Ontology of Collective Identity*, „International Political Sociology”, nr 6/2012, s. 132–148.

tematyki europejskiej w programach szkół podstawowych i średnich¹⁵. Nawet jeśli nie badają one bezpośrednio socjalizujących skutków wynikających z poznawania historii europejskiej oraz zagadnień związanych z procesami integracji, ciągle pisane są z wiarą w siłę wpływu modelu kulturalistycznego na młodzież. Wiara ta była zresztą silnie obecna wśród przeróżnych decydentów europejskich¹⁶.

Nawet głębiej (i w większości *implicite*) paradygmat socjalizacji jest założony w badaniach nad tożsamością cywilizacyjną w Europie. Stosując perspektywę „top-down”¹⁷, od czasów romantycznych idei zjednoczenia Europy końca XVIII w. po dzień dzisiejszy, filozofowie, historycy, ale także niektórzy socjologowie i językoznawcy starają się zarysować wiodący wątek kulturowy, który reprezentuje kwintesencję tematyki europejskości¹⁸.

Ten styl badań opiera się na założeniu, że kulturowe fundamenty Europy trwają niezmienione, ponieważ są zrozumiałe dla jej mieszkańców i przekazywane z pokolenia na pokolenie, tworząc tożsamości dzięki swej uporczywej niezmienności w czasie. W takim ujęciu badawczym tożsamości są skryptami, których się naucza i których się uczymy, by następnie odgrywać je w praktyce. Stają się częścią naszego aparatu poznawczego lub leżą u podłoża naszych postaw moralnych¹⁹. Tożsamości

¹⁵ H. Schissler, Y. Soysal, *The Nation, Europe, and the World: Textbooks and Curricula in Transition*, Berghahn, New York 2005; D. Hinderliter Ortloff, *Becoming European: A Framing Analysis of Three Countries' Civics Education Curricula*, „European Education”, nr 37/2005; D. Faas, *Negotiating Political Identities: Multiethnic Schools and Youth in Europe*, Ashgate, Farnham 2010.

¹⁶ Warto podkreślić, że „odświeżenie” Wspólnoty nastąpiło wraz z podpisaniem Jednolitego aktu europejskiego. Ministrowie edukacji krajów członkowskich przyjęli w 1988 r. rezolucję na temat włączenia wymiaru europejskiego do programów kształcenia, co miało na celu m.in. „wzmocnić poczucie tożsamości europejskiej wśród młodzieży”, jak podkreślił L. Haus, *Europeanization, Education, and School Curricula: The Role of Historical Legacies in Explaining Policy Variation between England and France* „Comparative Political Studies”, nr 42(7)/2009, s. 920.

¹⁷ M. Bruter, *Winning Hearts and Minds for Europe: The Impact of News and Symbols on Civic and Cultural Identity*, „Comparative Political Studies”, nr 36/2003, s. 4–5.

¹⁸ Szczególnie G. Delanty, *Odkrywanie Europy: idea, tożsamość, rzeczywistość*, PWN, Warszawa–Kraków 1999, ale też H. Mikkeli, *Europe as an Idea and an Identity*, Palgrave Macmillan, Basingstoke 1998; B. Strath, *A European Identity: To the Historical Limits of a Concept*, „European Journal of Social Theory”, nr 5(4)/2002, s. 387–401; K. Eder, *A Theory of Collective Identity. Making Sense of the Debate on a 'European Identity'*, „European Journal of Social Theory”, nr 12/2009, s. 427–447; S. Ivic, D.D. Lakicevic, *European Identity: Between Modernity and Postmodernity*, „The European Journal of Social Science Research”, nr 24(4)/2011.

¹⁹ Por. słynne prace Edgara Morin (E. Morin, *Penser l'Europe [Thinking about Europe]*, Gallimard, Paris 1987) oraz R. Brague, *Europe, la voie romaine [Europe, the Roman Way]*, Gallimard, Paris 1992.

takie reprodukują się właśnie przez dynamikę socjalizacji. Ich „emocjonalna gęstość”, którą podkreśla np. K. Elder, jest gwarancją ich trwałości i atrakcyjności²⁰.

Rozróżnienie między socjalizacją pierwotną i wtórną w procesach formowania tożsamości zbiorowych nie zawsze jest łatwe. Najogólniej mówiąc, socjalizacja wtórna wymaga silniejszego zaangażowania i lepiej lokuje się w konstruktywistycznych ujęciach przyjmowania tzw. tożsamości miękkiej. Niemniej może być ona traktowana jako manipulacja, jako wynik gry o władzę i strategii podmiotów politycznych, które narzucają określone obiekty identyfikacji, co odzwierciedla „polityczną”, a nie „socjologiczną” logikę kształtowania tożsamości²¹.

Pomimo jednak kładzenia różnego nacisku na kwestie negocjacji i perswazji dla wszystkich wariantów wspólne jest podkreślanie wagi czynników europeizujących, które zawierają i przekazują przyjazne dla integracji europejskiej (a szczególnie Unii Europejskiej) treści kulturowe. Przykłady możemy znaleźć w pracach badających: reakcje na flagę czy hymn europejski, użycie banknotów euro i unijnych paszportów, pomiar wpływu organizacyjnych norm w instytucjach unijnych na ocenę skuteczności strategii promocyjnych UE czy nawet unijną politykę kulturalną na przykładzie Europejskich Stolic Kultury²².

Mniej bezpośrednio dotyczy to także badań nad tym, jak UE traktowana jest w mediach, nad poparciem dla integracji lub sprzeciwem wobec niej w manifestach partii politycznych, nad dyskusjami co do przyszłości UE na forach internetowych, a także nad koncepcjami tożsamości europejskiej w wystąpieniach polityków. Wszystkie te badania, choć tak bar-

²⁰ K. Eder, *A Theory of Collective Identity. Making Sense of the Debate on a 'European Identity'*, „European Journal of Social Theory”, nr 12/2009.

²¹ S. Duchesne, A.-P. Frogner, *Sur les dynamiques sociologiques et politiques de l'identification à L'Europe [Of the Sociological and Political Dynamics of European Identification]*, „Revue Française de Science Politique”, nr 52/2002, s. 366.

²² M. Bruter, *Winning Hearts and Minds for Europe: The Impact of News and Symbols on Civic and Cultural Identity*, „Comparative Political Studies”, nr 36/2003; T. Risse, *The Euro Between National and European Identity*, „Journal of European Public Policy”, nr 10(4)/2003; J. Beyers, *Multiple Embeddedness and Socialization in Europe: The Case of Council Officials*, „International Organization”, nr 59(4)/2005; L. Hooghe, *Several Roads Lead to International Norms, but Few via International Socialization: A Case Study of the European Commission*, „International Organization”, nr 59(4)/2005; T. Hüller, *Assessing EU Strategies for Publicity*, „Journal of European Public Policy”, nr 14(4)/2007; J. Lewis, *The Janus Face of Brussels: Socialization and Everyday Decision Making in the European Union*, „International Organization”, nr 59(4)/2005; M. Sassatelli, *Imagined Europe: The Shaping of a European Cultural Identity through EU Cultural Policy*, „European Journal of Social Theory”, nr 5(4)/2009.

dzo różnorodne, sugerują, że wyeksponowanie obywateli na komunikaty związane z UE kształtuje ich skłonność do identyfikacji z Europą²³.

Zakres studiów, które przyjmują model strukturalistyczny, by uchwycić zagadnienie tożsamości europejskiej, jest znacznie skromniejszy. Oznacza to między innymi, że, jak dotąd, nie udało się im uchwycić konkretnych strukturalnych efektów objawiających się w cyklu życia jednostki (tak, jak to zostało omówione powyżej). Pomimo pewnej marginalności ten typ podejścia pojawił się wcześniej – w pionierskich latach rozwoju studiów europejskich wraz z „tezą transakcjonalistyczną”, odnoszącą się do integracji europejskiej Karla W. Deutscha.

Deutsch rozpoczął swoją karierę akademicką jako badacz nacjonalizmu. W jego ujęciu tworzenie narodu w znacznym stopniu zależało od skonstruowania infrastruktury, która ułatwiłaby wymianę społeczną i ekonomiczną wewnątrz określonych granic terytorialnych²⁴. Infrastruktury tworzą „społeczeństwa” (*societas*), natomiast komunikacja i kultura tworzą „wspólnoty” (*communitas*). Pierwsze nie mogą istnieć bez drugich. Poczucie przynależności do narodu, to jest do „wspólnoty narodowej” czy też „ludu”, wyrasta ze wzmożenia relacji społecznych w warunkach funkcjonalnej „komplementarności”²⁵. Analizując mapę świata, Deutsch stwierdził, że każde nagromadzenie „intensywnej komunikacji społecznej staje się narodem”²⁶. Jego członkowie współdziałają ze sobą bardziej niż z osobami spoza własnej wspólnoty, co wywołuje wzmocnienie poczucia

²³ F. Stoeckel, *The European Public Sphere, the Media and Support for the European Integration*, Free University Berlin, Berlin 2008; C.E. De Vries, E.E. Edwards, *Taking Europe to its Extremes: Extremist Parties and Public Euroscepticism*, „Party Politics”, nr 15(1)/2009; R. Wodak, *‘Doing Europe’: The Discursive Construction of European Identities*, w: *Discursive Constructions of Identity in European Politics*, red. R. Mole, Palgrave Macmillan, Basingstoke 2007, s. 82–90; R. Gould, *Managing Ambivalence and Identity: Immigration Discourses and (Trans) National Identities in the European Union*, w: *Transnational Europe: Promise, Paradox, Limits*, red. J. DeBardleben, A. Hurrelmann, Palgrave Macmillan, Basingstoke 2011.

²⁴ K.W. Deutsch, *Nationalism and Social Communication: An Inquiry into the Foundations of Nationality*, Cambridge University Press, Cambridge 1953.

²⁵ Ten wymóg może powodować, że Deutsch będzie traktowany jak funkcjonalista, ponieważ jego teoria zakłada kulturowy „spillover” od kierowanych interesem transakcji i z tego względu łączy się z pogodami na integrację europejską wyrażanymi przez Haasa (E.B. Haas, *The Uniting of Europe*, Stanford University Press, Stanford CA 1958). Jednak dynamika socjopsychologiczna występująca w uczeniu się i samodoskazywaniu do norm innych ludzi jest także podkreślana przez Deutscha i prowadzi nas do wcześniejszej teorii „kontaktów relacji etnicznych”. W skrócie: teoria ta twierdzi, że intensywność pozytywnych interakcji wewnątrzgrupowych osłabia kognitywne rozróżnienia między grupami. W konsekwencji jednostki stają się świadome cech wspólnych, co w końcu doprowadza do rozwoju wspólnej tożsamości.

²⁶ K.W. Deutsch, op.cit., s. 188.

solidarności i wspólnego przeznaczenia. W swej późniejszej pracy, kiedy zwrócił uwagę na sprawy międzynarodowe, Deutsch przystosował swoją teorię nacjonalizmu do opisu i wyjaśniania procesów integracji ponadnarodowej²⁷. Podobnie jak to przyjmował dla wyjaśnienia mechanizmu powstawania narodu, wyłonienie się stabilnych „wspólnot bezpieczeństwa” wynika ze wzmożenia wymiany gospodarczej, społecznej i kulturalnej, która przekracza granice narodowe²⁸. Świeżo wtedy powstała Europejska Wspólnota Gospodarcza została przez Deutscha potraktowana jako najpoważniejszy przykład wspólnoty bezpieczeństwa z potencjałem do pielęgnowania wspólnej tożsamości przez wzrost transakcji wśród swoich podmiotów indywidualnych i korporacyjnych. Poglądy Deutscha na uwarunkowania rozwoju integracji i tożsamości europejskiej „od dołu” (*bottom-up*) do niedawna nie były poważnie rozwijane w badaniach empirycznych²⁹. Powrót do jego spuścizny dopiero niedawno zaowocował socjologicznym freskiem integracji europejskiej zawartym w pracy Neila Fligsteina³⁰.

Fligstein stawia pytanie o to, czy istnieją „prawdziwi Europejczycy”, to jest indywidua posiadające rzetelne poczucie wspólnoty jako wyrażnie europejskiej. Tak postawione pytanie jest dla niego testem, papierkiem lakmusowym głębi sukcesu integracji europejskiej. Pomiary Eurobarometru przywiązania do „Europy” i „poparcia dla integracji UE” oferują tylko częściową odpowiedź. Poświadczają, co prawda, że około 13% (w 2004 r.) obywateli UE czuje się „przede wszystkim Europejczykiem”, ale w praw-

²⁷ Już bardzo wcześniej w swej działalności naukowej Deutsch wskazywał na możliwość zbudowania wspólnoty wyższego rzędu w postaci bloków ponadnarodowych (*ibidem*, s. 193).

²⁸ W zgodzie ze swoimi transakcjonalistycznymi poglądami na życie społeczne i polityczne Deutsch twierdził, że „granice to nie tylko linie na mapie [...] to, co rzeczywiście stanowi granicę, to ostry spadek w częstotliwości zawierania istotnych transakcji” (K.W. Deutsch, *Nationalism and Its Alternatives*, Knopf, New York 1969, s. 97).

²⁹ Ponowne odkrycie pracy Deutscha w socjologicznie zorientowanych studiach nad Unią Europejską zawdzięczamy najpewniej Janowi Delheyowi, który przyjął tezę transakcjonalistyczną w skrajnej postaci, twierdząc, że społeczna integracja w Europie zostanie w pełni osiągnięta, jeśli międzygrupowe relacje między narodami europejskimi będą tak częste i spójne, jak relacje wewnątrzgrupowe w ramach tych narodów. Podzielona na składowe (narodowe) europejska przestrzeń społeczna przestanie istnieć, ponieważ Europejczycy będą działać i myśleć, jak obywatele jednego narodu (J. Delhey, *European Social Integration. From Convergence of Countries to Transnational Relations Between Peoples*, WZB, Berlin 2004, s. 21; także H.-J. Trezn, *Social Theory and European Integration*, w: *Sociology of the European Union*, red. A. Favell, V. Guiraudon, Palgrave Macmillan, Basingstoke 2011, s. 206–208).

³⁰ N. Fligstein, *Euroclash: The EU, European Identity, and the Future of Europe*, Oxford University Press, Oxford 2008.

dziwie neodeutschiańskiej manierze Fligstein twierdzi, że zdolność UE do dalszego podtrzymywania i rozpowszechniania identyfikacji ludzi musi opierać się na wzmożeniu interakcji transgranicznych³¹.

Fligstein nie jest jednak w stanie w pełni udowodnić związku między praktykami transgranicznymi i tożsamością europejską. Dzięki zaprezentowaniu imponującej mozaiki danych buduje on jednak zestaw pośrednich wskazówek. Od dawna już wiadomo, że interakcje ponadnarodowe i tożsamość europejska są silniejsze wewnątrz określonych grup – a mianowicie młodych, bardziej wykształconych, zamożniejszych – i w świetle tego stwierdza on, że istnieje związek między tymi dwoma zjawiskami. Związek ten będzie się przejawiać wyraźniej pośród przedstawicieli wyższej klasy średniej, która działa jako nośnik europeizacji od dołu (choć stanowi ona tylko małą część populacji większości społeczeństw europejskich).

Najbardziej przekonujące przetestowanie takiej hipotezy możemy znaleźć w badaniach migracji – tego najbardziej całościowego działania transgranicznego³². Teoretycznym zapleczem dla tego badania była teoria kontaktów międzygrupowych, proponująca pogląd, że tożsamość europejska jest właściwością wynikającą z „interkulturacji”, która służy jako ochrona w rzeczywistości transnarodowej. Bazując na badaniach w pięciu dużych krajach UE-15, zostało przeprowadzone porównanie, które wykazało, że mobilność wewnątrz UE i tożsamość europejska są ze sobą ściśle skorelowane. Chociaż poczucie związku przyczynowego nie może być badane w sposób ostateczny, „poczucie europejskości” wzrasta wraz z długością pozostawania obywateli UE poza granicami kraju ojczystego, co może być traktowane jako dobry prognostyk strukturalnego charakteru tożsamości³³.

Kolejne badania empiryczne, zarówno prowadzone w odniesieniu do jednego kraju, jak i te o charakterze porównawczym, potwierdziły te wyniki: ludzie, którzy poruszają się po całej UE, są na tle ogólnej populacji również bardziej skłonni do twierdzenia, że mają tożsamość europejską³⁴.

³¹ Ibidem, s. 141.

³² E. Recchi, A. Favell, *Pioneers of European Integration: Citizenship and Mobility in the EU*, Elgar, Cheltenham 2009.

³³ N. Rother, T. Nebe, *More Mobile, More European? Free Movement and EU Identity*, w: *Pioneers of European Integration: Citizenship and Mobility in the EU*, red. E. Recchi, A. Favell, Elgar, Cheltenham 2009.

³⁴ Badania monograficzne: R. Verwiebe, *Transnational Mobility within Europe: A Study on the Socio-Structural Effects of Europeanization*, Sigma, Berlin 2004; S. Gaspar, *Towards a Definition of European Intra-Marriage as a New Social Phenomenon*, „CIES e-Working Paper”, nr 46/2008, badania porównawcze: np. A. Roeder, *Does Mobility Matter for Attitudes to Europe? A Multi-level Analysis of Immigrants' Attitudes to European Unification*, „Political Studies”, nr 59(2)/2011.

Jednak wolny przepływ nie wyczerpuje wszystkich możliwości międzygranicznych, które umożliwiła integracja europejska oraz procesy globalizacyjne (co więcej, rozdzielanie tych fenomenów jest coraz bardziej problematyczne). W pracy poświęconej społecznemu transnacionalizmowi Steffen Mau bada międzygraniczne interakcje indywidualne wraz z tym, jak przekształcają one życie jednostek, osłabiają więzi z państwem narodowym, które są zastępowane przez poglądy o charakterze kosmopolitycznym³⁵.

Badanie transnacionalizmu wśród niemigrantów przeprowadzone przez Maua zainspirowane było pytaniem postawionym przez Ulfa Hannerza: „Kim są ci, którzy globalizują?”³⁶ i argumentem Habarmasa, że silniejsze powiązania zwiększyłyby zrozumienie globalnych współzależności³⁷. Odkrycia empiryczne Maua wyprowadzone zostały z badań przeprowadzonych na próbie 2700 mieszkańców Niemiec w 2006 r. Ukazują one, że międzypaństwowe prywatne związki są częścią codziennego życia około połowy wszystkich badanych. Wyłączając kontakty z rodakami mieszkającymi za granicą, 29% respondentów było zaangażowanych w jakąś formę komunikacji z cudzoziemcami w innym kraju. Co więcej, niemal 60% z nich odwiedziło jakiś inny kraj w poprzednim roku.

Geograficznie rzecz ujmując, ponadnarodowe więzi społeczne populacji niemieckiej są wysoce skoncentrowane, szczególnie w Europie Zachodniej i USA, i bardzo niewielu mieszkańców Niemiec ma kontakty w Ameryce Południowej, Azji i Afryce. Jest to konsekwencją historii, dystansu geograficznego, rozwoju gospodarczego i technologicznego, jak również preferencji kulturowych i uprzedzeń. Działania o charakterze transgranicznym oraz networki społeczne łączą transnacionalizm z tożsamością i dzięki temu mogą dobrze charakteryzować tych, którzy deklarują „czuję się tylko Europejczykiem” i „czuję się Niemcem i Europejczykiem”³⁸.

Sumując, obiektywny transnacionalizm jest empirycznie związany z subiektywnym kosmopolityzmem, nawet jeśli wskaźniki tego ostatniego pojęcia nie są do końca jasne, ponieważ mieszają element poznawczy („zrozumienie losu zbiorowego, które wymaga zbiorowego rozwiązania na poziomie globalnym”) z relacyjną postawą („otwartość wobec różnic, różnorodność i hybrydyczność”), bez odniesienia do wymiaru emocjonal-

³⁵ S. Mau, *Social Transnationalism. Lifeworlds Beyond the Nation-State*, Routledge, London 2010.

³⁶ U. Hannerz, *Transnational Connections: Culture, People, Places*, Routledge, London 1996.

³⁷ J. Habermas, *The Postnational Constellation: Political Essays*, MIT Press, Cambridge MA 2001.

³⁸ S. Mau, op.cit., s. 118.

nego³⁹. Nowsza praca Maua skupiona jest na poszukiwaniu wskaźników makro i mikro determinujących indywidualny transnacionalizm⁴⁰. Jednak wpływ europeizacji „poziomej” – jak proponuje on nazwać transgraniczne oddziaływania wewnątrz UE na tożsamość europejską – pozostaje bez konkluzji poza przypadkiem niemieckim⁴¹.

W roku 2010 rosnące zainteresowanie badaczy tematyką tożsamości europejskiej zachęciło Komisję Europejską do tego, by zbadać omawianą kwestię bezpośrednio za pomocą specjalnej ankiety Eurobarometru na temat „nowych Europejczyków”, czyli „ludzi, którzy mieszkają w UE i mają powiązania z więcej niż tylko krajem, w którym żyją”⁴². Dokładniej – transnacionalizm został podzielony na cztery składniki: pochodzenie rodziny (w tym dziadków), relacje osobiste (krewni i przyjaciele za granicą, a także przyjaciele z zagranicy), doświadczenia osobiste (podróże i pobyty za granicą), powiązania społeczno-kulturowe (znajomość języków obcych, upodobanie do etnicznego jedzenia, zainteresowanie wiadomościami, kulturą, sportem w innych krajach). Wyniki badania wykazały, że powiązania transgraniczne przez osobiste relacje są najczęstszą cechą transnacionalizmu. W szczególności 40% mieszkańców Europy ma bliskiego przyjaciela lub krewnego, który mieszka w innym kraju⁴³. Wykształceni oraz mieszkający w dużych miastach wykazywali się największą liczbą więzi transgranicznych. Jeśli chodzi o samokategoryzację, badanie sprawdzało poczucie przywiązania do obcych krajów i potwierdziło, że „nowi Europejczycy” są dwa razy bardziej skłonni niż „starzy Europejczycy”, do deklarowania takich uczuć (odnoszących się głównie do innego kraju członkowskiego UE).

Poważnym niedociągnięciem tego badania jest brak odniesienia do ustalonego w Eurobarometrze wskaźnika identyfikacji europejskiej i narodowej, co skutkuje pominięciem okazji do sprawdzenia zależności praktyk transgranicznych i tożsamości. Zamiast skupiać się na ich samo-identyfikacji, bada się drugorzędne deklaracje respondentów. Dlatego do proponowanej skali wprowadzono nowsze pytanie: „Rozważając fakt, że jesteś Europejczykiem, jak ważne jest to dla Ciebie osobiście?”. To pytanie

³⁹ S. Mau, J. Mewes, A. Zimmermann, *Cosmopolitan Attitudes through Transnational Social Practices?*, „Global Networks”, nr 8(1)/2008, s. 9.

⁴⁰ S. Mau, J. Mewes, *Horizontal Europeanisation in Contextual Perspective*, „European Societies”, nr 14/2012.

⁴¹ S. Mau, R. Verwiebe, *European Societies: Mapping Structure and Change*, Policy Press, Bristol 2010, s. 303 i nast.

⁴² TNS, *New Europeans. Report. Brussels: Special Eurobarometer 346/Wave 73.3*, 2011, s. 3.

⁴³ Ibidem, s. 28.

odnosi się do ukrytej tożsamości europejskiej, ale nie pozwala na pomiar jej powiązania z podstawową tożsamością narodową – co było ujęte w poprzednich wskaźnikach Eurobarometru. Co gorsza, wiarygodność tego ujęcia wydaje się dramatycznie osłabiona przez naładowane emocjami twierdzenie („fakt, że jesteś Europejczykiem”), które zmusza respondentów do przyjęcia odgórnie spreparowanych atrybutów „europejskości”. Najprawdopodobniej właśnie w wyniku takiego ujęcia tożsamości nie stwierdzono istotnych różnic między „nowym Europejczykami” a „starymi Europejczykami” pod względem ich opinii na temat znaczenia bycia Europejczykiem⁴⁴.

Nowsze analizy, które omawiają dane prezentowane w starszych badaniach Eurobarometru, rzucają dodatkowe światło na tę transakcjonalistyczną. Kuhn, a także Recchi i Kuhn, pokazują, jak indywidualny transnacionalizm pozytywnie i znacząco wpływa na postawy proeuropejskie⁴⁵. Ponadto Roeder oraz Kuhn uważają, że praktyki transgraniczne odgrywają większą rolę w strukturuowaniu tożsamości europejskiej wśród niżej wykształconych⁴⁶. Powodem tego jest to, że wyżej wykształceni wykazują tak wysoką tendencję do samoklasyfikowania się jako „Europejczycy”, że ich transnarodowe powiązania i mobilność niewiele mogą już poprawić. Wyjaśnia to także pozornie zagadkowy efekt badań stwierdzający niewielki wpływ doświadczeń związanych z wymianą Erasmus na przywiązanie do Europy⁴⁷. Stypendyści programu Erasmus to uniwersytecko wykształceni ludzie, wśród których poczucie bycia „europejskim” jest bardziej powszechne niż w całej populacji. W rzeczywistości praktyki transgraniczne mogą pomóc nadrobić różnice edukacyjne występujące w tożsamości europejskiej. To bardzo ważny wniosek o znaczących konsekwencjach politycznych dla tych, którzy projektują przyszłe programy mobilności europejskiej czy też opracowują dalsze

⁴⁴ Ibidem, s. 101.

⁴⁵ T. Kuhn, *Individual Transnationalism, Globalisation and Euroscepticism: An Empirical Test of Deutsch's Transactionalist Theory*, „European Journal of Political Research”, nr 50(6)/2011 oraz E. Recchi, T. Kuhn, *Europeans' Space-Sets and the Political Legitimacy of the EU*, w: *A Political Sociology of Transnational Europe*, red. N. Kauppi, ECPR Press, Colchester 2013.

⁴⁶ A. Roeder, *Does Mobility Matter for Attitudes to Europe? A Multi-level Analysis of Immigrants' Attitudes to European Unification*, „Political Studies”, nr 59(2)/2011 oraz T. Kuhn, *Why Educational Exchange Programmes Miss Their Mark: Cross-Border Mobility, Education and European Identity*, „Journal of Common Market Studies”, nr 50/2012.

⁴⁷ E. Sigalas, *Cross-Border Mobility and European Identity: The Effectiveness of Intergroup Contact during the ERASMUS Year Abroad*, „European Union Politics”, nr 11(2)/2010 oraz I. Wilson, *What Should We Expect of "Erasmus Generations?"*, „Journal of Common Market Studies”, nr 49/2011.

działania wzmacniające wymianę transgraniczną wszelkiego rodzaju. Tak właśnie stwierdził Kuhn: „aby teoria Deutscha stała się rzeczywistością w dzisiejszej UE, nie wystarczy, by łączna kwota transakcji uległa zwiększeniu, ale raczej powinien nastąpić w niej szerszy udział populacji generalnej”⁴⁸.

Wnioski i propozycje

Powyżej zostały omówione dwie logiki kierujące badaniami nad tożsamością europejską. Pierwsza z nich (kulturalistyczna) skupia się na treściach komunikatów kulturowych, druga (strukturalistyczna) skupia się na praktykach społecznych ulokowanych w przestrzeni. Pierwsza z nich ujmuje tożsamość jako wynik ekspozycji jednostki (a potem grupy) na specyficzne w treści symbole, narracje i informacje. Druga wyłania się jako właściwość społeczno-przestrzennych relacji, które jako takie nie mają odniesienia do tożsamości. Pierwsza jest logocentryczna, podczas gdy druga jest democentryczna i topocentryczna. Pierwsza zakłada, że tożsamość zbiorowa powstaje „z góry do dołu” (*top-down*), tzn. jest nadawana, narzucana czy perswadowana odgórnie. Druga bada powstawanie tożsamości „z dołu do góry” (*bottom-up*), czyli czyni ją efektem mikrorelacji jednostek w konkretnych miejscach (społecznych i przestrzennych).

Wydaje się, że doświadczenia Europejczyków wynikłe z bezprecedensowej mobilności w ramach strefy Schengen i na skutek europejskiego obszaru wolności powinny nas skłonić do głębszego badania tożsamości (i tym samym integracji) za pomocą modelu strukturalistycznego. Skutki praktyk transnarodowych (np. pracownicy, studenci, turyści) wydają się potwierdzać takie twierdzenie, choć proponowane podejście wydaje się znacząco niedopracowane. Świadczą o tym istniejące badania, które zostały omówione powyżej. Można wskazać co najmniej cztery ich poważne ograniczenia:

1. Analizie zostaje poddany jedynie ograniczony zestaw działań transnarodowych. Kluczowym elementem działań transgranicznych jest mobilność (np. migracja czy też podróżowanie), niekiedy zwraca się uwagę na więzy przyjaźni z obywatelem innego kraju. Wiemy jednak, że zakres takich działań jest znacznie szerszy, zwłaszcza jeśli weźmiemy pod uwagę możliwości mobilności wirtualnej i in-

⁴⁸ T. Kuhn, *Individual Transnationalism, Globalisation and Euroscepticism: An Empirical Test of Deutsch's Transactionalist Theory*, „European Journal of Political Research”, nr 50(6)/2011, s. 828.

terakcje zachodzące w sieci. Z nielicznymi wyjątkami⁴⁹ badania przestrzennego wymiaru praktyk (tak, jak to sugerował Simmel) są także nieobecne w literaturze przedmiotu.

2. Nie jest jasna definicja przedmiotu studiów w odniesieniu do populacji docelowej. Bardziej szczegółowe i wyrafinowane badania nad zachowaniami transnarodowymi skupiają się na jednej narodowości⁵⁰, podczas gdy badania odnoszące się do większych prób proponują dość ogólne zrozumienie praktyk transnarodowych⁵¹ czy też tożsamości europejskiej⁵².
3. Przyjęty sposób opisu zachowań transgranicznych nie pozwala określić wpływu cyklu życia, który – jak zaznaczono wcześniej – może wyzwolić różne mechanizmy powstawania tożsamości (habitus lub wspólnota interesów). Nie możemy wskutek tego odpowiedzieć na istotne pytania, jak np.: czy osoby uwikłane w transeuropejskie interakcje wynikające z sytuacji rodzinnej mniej czy bardziej będą określać swoją tożsamość jako europejską niż ci, którzy nawiązali podobne więzi później w życiu wskutek pracy lub wypoczynku? Zakładamy, że okres w życiu i skutki kontekstualne mogą również mieć znaczenie przy określaniu dodatkowych warunków strukturalnych, które wzmacniają lub hamują tożsamość.
4. Relatywny wpływ, który wywierają komunikaty *stricto* unijne (np. flaga, specjalne wydarzenia, programy szkolne itp.) i intraeuropejskie praktyki transgraniczne na tożsamości, nie był nigdy szacowany.

W świetle tych wniosków możemy postawić dalsze pytania, np. o efekt kulturowej transmisji tożsamości europejskiej na sieć powiązań transnarodowych i na odwrót, o to jak takie powiązania wpływają na transmisję tożsamości. Czy są inne konkurencyjne identyfikacje ponadnarodowe – szczególnie kosmopolityzm, które wpływają na przyjmowanie tożsamości europejskiej?

Podjęcie tak zakreślonych badań powinno rozpocząć się od zaproponowania kompleksowej klasyfikacji indywidualnych praktyk transgranicznych. Należy zwrócić uwagę na wymiar przestrzenny każdego rodzaju praktyki, a zwłaszcza na rozróżnienie tych zakorzenionych w UE i tych

⁴⁹ W szczególności w pracy: M. Berezin, J. Díez Medrano, *Distance Matters: Place, Political Legitimacy and Popular Support for European Integration*, „Comparative European Politics”, nr 6/2007 oraz E. Recchi, T. Kuhn, op.cit.

⁵⁰ S. Mau, op.cit.

⁵¹ N. Fligstein, op.cit.

⁵² TNS, *New Europeans...*, op.cit.

podejmowanych poza UE. Ponadto, zgodnie z wcześniejszymi badaniami⁵³, należy określić zgodność tożsamości lokalnej, regionalnej i narodowej, które leżą u podstaw pojęcia „tożsamości polifonicznych”⁵⁴. W związku z tym można zaproponować następujące hipotezy badawcze:

1. Każda praktyka transgraniczna sprzyja silniejszemu przywiązaniu do obszarów, w których odbywają się interakcje.
2. Im bardziej trwałe i osobiste są praktyki transgraniczne, tym wyraźniejszy wpływ na tożsamości ponadnarodowe (ogólnie rzecz ujmując: przekraczanie granicy jest również zawsze kwestionowaniem tej granicy. Samo istnienie UE wzmacnia rozróżnienie między tożsamością europejską a kosmopolityczną, co niekoniecznie oznacza ich niezgodność).
3. Praktyki transgraniczne wspierają obie tożsamości ponadnarodowe: tę bardziej ogólną (tj. kosmopolityczną) i tę bardziej specyficzną (tj. europejską). Wreszcie, zgodnie z poglądami Deutscha, możemy też twierdzić, że tożsamości zbiorowe są wzmocnione, gdy istnieje do tego polityczna infrastruktura – jak np. UE, która osadza i ułatwia interakcje transgraniczne w obrębie określonych granic. W rezultacie tego możemy wysunąć czwartą hipotezę:
4. Tożsamość europejska wyłania się bardziej z wewnątrzunijnych praktyk niż kosmopolityzm z pozaunijnych doświadczeń.

W świetle tych propozycji (chyba że przyjmujemy ścisły „determinizm strukturalny”⁵⁵) skupienie się na praktykach ponadnarodowych jako źródłach zmian tożsamości nie przeszkadza podejściu alternatywnemu, tj. zademonstrowanemu wcześniej ujęciu kulturalistycznemu. Muszą jednak zostać oszacowane relatywna skuteczność obu modeli oraz ich wzajemne relacje, a dokładniej to, jak mocno w ramach każdego z nich pewien rodzaj informacji i pewien rodzaj praktyk wpływa na tożsamość. To jest priorytet

⁵³ S. Duchesne, A.-P. Frogner, *Is There a European Identity?*, w: *Public Opinion and Internationalized Governance*, red. O. Niedermayer, R. Sinnott, Oxford University Press, Oxford 1995; J. Díez Medrano, P. Gutiérrez, *Nested Identities: National and European Identity in Spain*, „Ethnic and Racial Studies”, nr 24/2001; L. Hooghe, *What Drives Euroscepticism? Party-Public Cueing, Ideology and Strategic Opportunity*, „European Union Politics”, nr 8(1)/2007; J. Citrin, J. Sides, *More than Nationals: How Identity Choice Matters in the New Europe*, w: *Transnational Identities: Becoming European in the EU*, red. R.K. Herrmann, T. Risse, M.B. Brewer, Rowman & Littlefield, Lanham MD 2004; M. Bruter, *Citizens of Europe? The Emergence of a Mass European Identity*, Palgrave, Basingstoke 2005.

⁵⁴ F. Evans, Bakhtin, *Communication, and the Politics of Multiculturalism*, „Constellations: An International Journal of Critical and Democratic Theory”, nr 5/1998.

⁵⁵ M. Emirbayer, J. Goodwin, *Network Analysis, Culture and the Problem of Agency*, „American Journal of Sociology”, nr 99(6)/1994, s. 1411–1454.

dla przyszłych badań empirycznych nad powstawaniem tożsamości europejskiej oraz innych form tożsamości ponadnarodowych.

Na koniec warto wspomnieć, że oba modele mają także wyraźne implikacje polityczne w odniesieniu do dalszego, głębszego i bardziej rozpowszechnionego identyfikowania się obywateli UE z Europą. „Europejska technologia tożsamości” – jak to nazwali Kaina i Karolewski⁵⁶, jest notorycznym kłopotem samej UE. W ujęciu normatywnym model kulturalistyczny zachęca decydentów do opracowania narracji i symboli, które będą w stanie „sprzedać” Unię obywatelom. W skrócie, tworzy on teoretyczne tło dla strategii marketingu kulturowego. W rzeczywistości to raczej model strukturalistyczny sugeruje neutralne treści, proponując ułatwianie praktyk transgranicznych. W ostatnich dziesięcioleciach Unia Europejska była aktywna na obu tych frontach, choć nie wypracowała najmniejszego zrozumienia przyczyn i konsekwencji podejmowania różnych polityk. Wiedza płynąca z rygorystycznych ustaleń badawczych, który z tych dwóch kierunków polityki jest bardziej skuteczny, może być niesłyszane ważna dla koncentracji wysiłków i kosztów inwestycji w czasach, w których społeczna legitymizacja Unii Europejskiej wystawiona jest na wyzwanie bez precedensu.

Bibliografia

- Acuff J.M., *Spectacle and Space in the Creation of Premodern and Modern Politics: Toward a Mixed Ontology of Collective Identity*, „International Political Sociology”, nr 6/2012, s. 132–148.
- Berezin M., Díez Medrano J., *Distance Matters: Place, Political Legitimacy and Popular Support for European Integration*, „Comparative European Politics”, nr 6/2007, s. 1–32.
- Beyers J., *Multiple Embeddedness and Socialization in Europe: The Case of Council Officials*, „International Organization”, nr 59 (4)/2005, s. 899–936.
- Brague R., *Europe, la voie romaine [Europe, the Roman Way]*, Gallimard, Paris 1992.
- Bruter M., *Winning Hearts and Minds for Europe: The Impact of News and Symbols on Civic and Cultural Identity*, „Comparative Political Studies”, nr 36/2003, s. 1148–1179.
- Bruter M., *Citizens of Europe? The Emergence of a Mass European Identity*, Palgrave, Basingstoke 2005.

⁵⁶ V. Kaina, I.P. Karolewski, *EU Governance and European Identity*, „Living Reviews in European Governance”, nr 4/2009.

- Cerulo K.A., *Identity Construction: New Issues, New Directions*, „Annual Review of Sociology”, nr 23(1)/1997, s. 385–409.
- Checkel J., *International Institutions and Socialization in Europe*, „International Organization”, nr 59(4)/2005, s. 801–1079.
- Checkel J., *Constructivism and EU Politics*, w: *Handbook of European Union Politics*, red. K.-E. Jørgensen, M.A. Pollack, B. Rosamond, Sage, London 2007, s. 57–76.
- Citrin, J., Sides J., *More than Nationals: How Identity Choice Matters in the New Europe*, w: *Transnational Identities: Becoming European in the EU*, red. R.K. Herrmann, T. Risse, M.B. Brewer, Rowman & Littlefield, Lanham, MD 2004, s. 161–185.
- Dawson R.E., Prewitt K., *Political Socialization*, Little & Brown, Boston 1969.
- Delanty G., *Odkrywanie Europy: idea, tożsamość, rzeczywistość*, PWN, Warszawa–Kraków 1999.
- Delhey J., *European Social Integration. From Convergence of Countries to Transnational Relations Between Peoples*, WZB, Berlin 2004.
- Deutsch K.W., *Nationalism and Social Communication: An Inquiry into the Foundations of Nationality*, Cambridge University Press, Cambridge 1953.
- Deutsch K.W., *Nationalism and Its Alternatives*, Knopf, New York 1969.
- Deutsch K.W., Burrell S., Kann R., Lee M., Lichterman M., Lindgren R., Loewenheim F., van Wagenen R., *Political Community and the North Atlantic Area: International Organization in the Light of Historical Experience*, Princeton University Press, Princeton 1957.
- De Vries C.E., Edwards E.E., *Taking Europe to its Extremes: Extremist Parties and Public Euroscepticism*, „Party Politics”, nr 15(1)/2009, s. 5–28.
- Díez Medrano J., *Framing Europe: Attitudes to European Integration in Germany, Spain, and the United Kingdom*, Princeton University Press, Princeton 2003.
- Díez Medrano J., Gutiérrez P., *Nested Identities: National and European Identity in Spain* „Ethnic and Racial Studies”, nr 24/2001, s. 753–778.
- Duchesne S., Frazer E., Haegel F., van Ingelgom V., *Overlooking Europe: Citizens' Reaction to European Integration Compared*, Macmillan, Basingstoke 2013.
- Duchesne S., Frogner A.-P., *Is There a European Identity?*, w: *Public Opinion and Internationalized Governance*, red. O. Niedermayer, R. Sinnott, Oxford University Press, Oxford 1995, s. 193–226.
- Duchesne S., Frogner A.-P., *National and European Identifications: A Dual Relationship* „Comparative European Politics”, nr 6(2)/2008, s. 143–168.

- Eder K., *A Theory of Collective Identity. Making Sense of the Debate on a 'European Identity'*, „European Journal of Social Theory”, nr 12/2009, s. 427–447.
- Elster J., *An Introduction to Karl Marx*, Cambridge University Press, Cambridge 1986.
- Emirbayer M., Goodwin J., *Network Analysis, Culture and the Problem of Agency*, „American Journal of Sociology”, nr 99(6)/1994, s. 1411–1454.
- Evans F., Bakhtin, *Communication, and the Politics of Multiculturalism*, „Constellations: An International Journal of Critical and Democratic Theory”, nr 5/1998, s. 403–423.
- Faas D., *Negotiating Political Identities: Multiethnic Schools and Youth in Europe*, Ashgate, Farnham 2010.
- Favell A., *Europe's Identity Problem*, „West European Politics”, nr 28(5)/2005, s. 1109–1116.
- Fligstein N., *Euroclash: The EU, European Identity, and the Future of Europe*, Oxford University Press, Oxford 2008.
- Gaspar S., *Towards a Definition of European Intra-Marriage as a New Social Phenomenon*, „CIES e-Working Paper”, nr 46/2008.
- Giddens A., *The Class Structure of Advanced Societies*, Hutchinson, London 1973.
- Gould R., *Managing Ambivalence and Identity: Immigration Discourses and (Trans) National Identities in the European Union*, w: *Transnational Europe: Promise, Paradox, Limits*, red. J. DeBardeleben, A. Hurrelmann, Palgrave Macmillan, Basingstoke 2011, s. 170–188.
- Greenstein F., *Children and Politics*, Yale University Press, New Haven 1965.
- Grundy S., Jamieson L., *European Identities: From Absent-Minded Citizens to Passionate Europeans*, „Sociology”, nr 41(4)/2007, s. 663–680.
- Haas E.B., *The Uniting of Europe*, Stanford University Press, Stanford (CA) 1958.
- Habermas J., *The Postnational Constellation: Political Essays*, MIT Press, Cambridge MA 2001.
- Hannerz U., *Transnational Connections: Culture, People, Places*, Routledge, London 1996.
- Haus L., *Europeanization, Education, and School Curricula: The Role of Historical Legacies in Explaining Policy Variation between England and France*, „Comparative Political Studies”, nr 42(7)/2009, s. 916–944.
- Hinderliter Ortloff D., *Becoming European: A Framing Analysis of Three Countries' Civics Education Curricula*, „European Education”, nr 37/2005, s. 35–49.
- Hooghe L., *Several Roads Lead to International Norms, but Few via International Socialization: A Case Study of the European Commission*, „International Organization”, nr 59(4)/2005, s. 861–898.

- Hooghe L., *What Drives Euroscepticism? Party-Public Cueing, Ideology and Strategic Opportunity*, „European Union Politics”, nr 8 (1)/2007, s. 5–12.
- Hüller T., *Assessing EU Strategies for Publicity*, „Journal of European Public Policy”, nr 14(4)/2007, s. 563–581.
- Ivic S., Lakicevic D.D., *European Identity: Between Modernity and Post-modernity*, „The European Journal of Social Science Research”, nr 24(4)/2011, s. 395–407.
- Kaina V., Karolewski I.P., *EU Governance and European Identity*, „Living Reviews in European Governance”, nr 4/2009, s. 1–41.
- Kohli M., *The Battlegrounds of European Identity*, „European Societies”, nr 2(2)/2000, s. 113–137.
- Kuhn T., *Individual Transnationalism, Globalisation and Euroscepticism: An Empirical Test of Deutsch's Transactionalist Theory*, „European Journal of Political Research”, nr 50(6)/2011, s. 811–837.
- Kuhn T., *Why Educational Exchange Programmes Miss Their Mark: Cross-Border Mobility, Education and European Identity*, „Journal of Common Market Studies”, nr 50/2012, s. 994–1010.
- Lewis J., *The Janus Face of Brussels: Socialization and Everyday Decision Making in the European Union*, „International Organization”, nr 59(4)/2005, s. 937–971.
- Marsh D., *Political Socialization: The Implicit Assumptions Questioned*, „British Journal of Political Science”, nr 1(4)/1971, s. 453–465.
- Mau S., *Social Transnationalism. Lifeworlds Beyond the Nation-State*, Routledge, London 2010.
- Mau S., Mewes J., *Horizontal Europeanisation in Contextual Perspective*, „European Societies”, nr 14/2012, s. 7–34.
- Mau S., Mewes J., Zimmermann A., *Cosmopolitan Attitudes through Transnational Social Practices?*, „Global Networks”, nr 8(1)/2008, s. 1–24.
- Mau S., Verwiebe R., *European Societies: Mapping Structure and Change*, Policy Press, Bristol 2010.
- Meinhof U.H., *Europe Viewed from Below: Agents, Victims and the Threat of the Other*, w: *Transnational Identities: Becoming European in the EU*, red. R.K. Herrmann, M. Risse, B. Brewer, Rowman & Littlefield, Lanham 2004, s. 214–246.
- Mikkeli H., *Europe as an Idea and an Identity*, Palgrave Macmillan, Basingstoke 1998.
- Marsh D., *Political Socialization: The Implicit Assumptions Questioned*, „British Journal of Political Science”, nr 1(4)/1971, s. 453–465.
- Morin E., *Penser l'Europe [Thinking about Europe]*, Gallimard, Paris 1987.

- Pettigrew T.F., *Intergroup Contact Theory*, „Annual Review of Psychology”, nr 49(1)/1998, s. 65–85.
- Recchi E., Favell A., *Pioneers of European Integration: Citizenship and Mobility in the EU*, Elgar, Cheltenham 2009.
- Recchi E., Kuhn T., *Europeans’ Space-Sets and the Political Legitimacy of the EU*, w: *A Political Sociology of Transnational Europe*, red. N. Kauppi, ECPR Press, Colchester 2013, s. 191–222.
- Risse T., *The Euro Between National and European Identity*, „Journal of European Public Policy”, nr 10(4)/2003, s. 487–505.
- Risse T., *European Institutions and Identity Change: What Have We Learned?*, w: *Transnational Identities: Becoming European in the EU*, red. R.K. Hermann, T. Risse, M.B. Brewer, Rowman & Littlefield, Lanham, MD 2004, s. 247–271.
- Risse T., *A Community of Europeans? Transnational Identities and Public Spheres*, Cornell University Press, Ithaca 2010.
- Roeder A., *Does Mobility Matter for Attitudes to Europe? A Multi-level Analysis of Immigrants’ Attitudes to European Unification*, „Political Studies”, nr 59(2)/2011, s. 458–471.
- Rother N., Nebe T., *More Mobile, More European? Free Movement and EU Identity*, w: *Pioneers of European Integration: Citizenship and Mobility in the EU*, red. E. Recchi, A. Favell, Elgar, Cheltenham 2009, s. 120–155.
- Sassatelli M., *Imagined Europe: The Shaping of a European Cultural Identity through EU Cultural Policy*, „European Journal of Social Theory”, nr 5(4)/2009, s. 435–451.
- Savvides N., *Developing a European Identity: A Case Study of the European School at Culham*, „Comparative Education”, nr 42(1)/2006, s. 113–129.
- Schissler H., Soysal Y., *The Nation, Europe, and the World: Textbooks and Curricula in Transition*, Berghahn, New York 2005.
- Schneider M., *Structuralism*, w: *The Blackwell Encyclopedia of Sociology*, red. G. Ritzer, Blackwell, Malden, MA 2007, s. 4864–4867.
- Sigalas E., *Cross-Border Mobility and European Identity: The Effectiveness of Intergroup Contact during the ERASMUS Year Abroad*, „European Union Politics”, nr 11(2)/2010, s. 241–265.
- Simmel G., *Sociology. Inquiries into the Construction of Social Forms*, Brill, Leiden 2009 [1908].
- Stoeckel F., *The European Public Sphere, the Media and Support for the European Integration*, Free University Berlin, Berlin 2008.
- Strath B., *A European Identity: To the Historical Limits of a Concept*, „European Journal of Social Theory”, nr 5(4)/2002, s. 387–401.
- TNS, *New Europeans. Report. Brussels: Special Eurobarometer 346/Wave 73.3*, 2011.

- Trenz H.-J., *Social Theory and European Integration*, w: *Sociology of the European Union*, red. A. Favell, V. Guiraudon, Palgrave Macmillan, Basingstoke 2011, s. 193–214.
- Verwiebe R., *Transnational Mobility within Europe: A Study on the Socio-Structural Effects of Europeanization*, Sigma, Berlin 2004.
- Weber M., *From Max Weber: Essays in Sociology*, Routledge, London 1998 [1948].
- White J., *Europe in the Political Imagination*, „Journal of Common Market Studies”, nr 48/2010, s. 1015–1038.
- Wilson I., *What Should We Expect of “Erasmus Generations?”*, „Journal of Common Market Studies”, nr 49/2011, s. 1113–1140.
- Wodak R., *Doing Europe?: The Discursive Construction of European Identities*, w: *Discursive Constructions of Identity in European Politics*, red. R. Mole, Palgrave Macmillan, Basingstoke 2007, s. 70–95.
- Wright E.O., *Classes*, Verso, London 1985.

Słowa kluczowe: identyfikacja, tożsamość, Europa, strukturalizm, kulturalizm, transnacionalizm, socjalizacja polityczna, praktyki międzygraniczne

Key words: Identification, Identity, Europe, Structuralism, Culturalism, Transnationalism, Political Socialization, Cross-Border Practices

Abstract

European Identity in Crisis – Existing Research and Its Further Development

European Union in majority of its dimensions is in crisis today. Since 2008 the problems amass, be it in economy, finance or politics and policies. These seem to be of utmost concern for the majority of European policy makers. What is being overlooked, however, is that the European social space suffers of a certain unrest that has been not witnessed before in all the history of European integration. People of Europe less and less identify themselves with European project. Long lasting efforts to build a certain common European identity among it's peoples seem to bring about unforeseen results in their comeback to national or local identities. In this article I assess what was scientifically done on the matter of European identification and what has to be done to advance it's development.